

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ԶԱՅՆ ՄԸ ԱՆՑԵԱԼԷՆ»

(Ներքին. 1927. հրատարակութիւն Հայ կրթական
Հիմնարկութեան)

Ամբողջ գիրքը իր 237 էջերով ամփոփում մ'է բազմաթիւ յօդուածներու, որոնց մեծամասնութիւնը արդէն գրաւոր են «Հայաստանի կոչւանքի» սիւները, յաճախ «Տաճառ» ծածկաւ նուիրով Ուս. Նշան Ս. Պալիստեանի հեղինակութեամբ:

Հայերէնը ընտիր է, ճոխ բառամթերքով. վերացական և գիտական զգափարներ իրենց յատուկ եզրով արտայայտուած են ըստ բառականի լայն տեսակէտով արդի գրիչներէն շատերու կրնայ աստիճանով ըլլալ, և փաստ մը՝ թէ հայ լեզուն անկարօտ է օտարներէն բառեր մուտքաւ, պայմանաւ որ թերուս համբաւեցնուր վաղահաս զըրչին չեն թարգմտուի:

Գիրքը իր բովանդակութեամբ կ'ընտաբարոյական խորհրդածութիւններ կը պարունակէ: Թէ և անոնք զատ ու անկախ յօդուածներով կը ներկայանան մեզի, իբրև հեղինակի կենսաքին պարբերական խոհերը, սակայն (բացի մի քանիէն) գրուի չեն նեղփն նուազ կապակցութեան, որով ամէն ալ թաքնաբար իրարու հետ շղթայաշար մի և որոշ մայր զաղափարի ու վախճանի մը կը ձգտին: Այս տիրողաբար բարոյական ու կրօնական է. ասոնց անթերի իրազօրութեան միայն կը հետեցնէ բարօրութիւնը և ազգային վերածնունդը:

Պալիստեան շերտ բողոքական մ'է: Միտք մը ցոյց կու տայ ընդունակ բնագիտական խոյանքներու. բայց զգալի է իր մէջ կորովի իմաստասիրութեան պակասը: Գրեթէ միշտ յաղթող է նա՝ երբ իր բնատուր ողջմտութեամբ կը պատճառաւորէ, բայց տարրաւոր երբ իր առած իմաստասիրական դրութեան կը կրթնի, և գրեթէ միշտ քննադատելի ու միանգամայն կարեւորագիծ երբ բողոքական հասարակութեան վարչապետի և քարոզչի բեմէն փոխ կ'առնէ իր խորհրդածութիւնները: Հոս կարծես հայ հանճարին օգտաւոր թեւերը կ'ամփոփուին. անոր նախքան խորագրին տեսութիւնը կը մթնոցնի՝ վատասեցնած լուստիքի մը վարքը թաղելու համար հեարուած հակասութեանց առջամուղչին մէջ: Այլևս ազանդն է որ կը խօսի Պալիստեանի բեր-

նով. նոյնն է որ Յիսուսի Աւետարանը ըստ կամս կը ձևէ իր քահանա տեսութիւններուն, հիմնովին զանց ընելով եկեղեցւոյ Ս. Հայրերը և Աւանդութիւնը, — կարծես հարկադրուած է Պալիստեան առ այս, որովհետեւ ի մանկութենէ ծածած է հայ աւետարանականներու իմաստները, թէ և տակաւին իրացուցած է իրենի, ինչ որ ցոյց մ'է թէ զատ բողոքականութիւնը ուղեւոր ալ է իրացուցիչ, այլ հուսկ աննկարագիր կամայական ընտրականութեան մը կ'առաջնորդէ թէ՛ կրօնքի և թէ՛ իմաստասիրութեան, ու կը վերջանայ անաստուած բնագիտութեամբ:

Տաճառ վերջնոյց վտանգէն զերծ մնացեր է, որովհետեւ հասած չէ իր յօդուածոյ խոհերու թելը զուգելու իրենց արամաբանական հետեւութիւններով:

Ընդհանուր թերին որ կը բնորոշէ Պալիստեանի կիսաթիւ խոհերու բոլոր էջերը, կարելի է հետեւեալները թուել:

ա) Այն քրիստոնեայ եկեղեցիք՝ զոր Աւետարանականութեան շրջանակին մէջ մեզի կը պարզէ, բնաւ չի կրեր աստուածային փեսային Հարսին դիմագիծը: Չայն չէին ճանչցած ամուսնին ոչ Առաքեալները և ոչ առաջին դարերու Ս. Հայրերը, որովհետեւ այդ եկեղեցիք Աւետարանէն ծնած չէ. անոր հիմը ոչ թէ Ս. Գրքեր է և հիմնագիրը ինքն Քրիստոս, այլ Ս. Գրքը ընթերցողներու և ըստ քիմս զառանցողներու յարափոփոխ իրաւեր:

բ) Երկրորդ թերին՝ որ ընդհանուր է, բնագիտաբանական է: Կը խոտառայ ընթերցողին պարզել բարձր, գերագոյն կրօնքի մը գաղափարը, և կը դնէ զայն Աստուծոյ հետ անբաժանելի անբաժան մէջ, որ յիշեցնէ գերբնական վախճան մ'է. սակայն իրօք մարդկութեան ոչ մի գերբնականացում կ'ընդունի: Եթէ նոյն իսկ յաճախ կը կրկնէ թէ հոգեւոր կենսաբան Ստուծոյ ձեռք հպումէն միայն կրնայ բխիլ, ամենեւին չ'ենթադրէր սակայն գերբնական օժանդակութիւն մը:

գ) Երրորդ տիրող թերին, որ կը շուսփէ քրիստոնէի ներքին հոգեւոր կենսաբան, կեդո խորհրդապատշաճութիւնն է (pseudo-mysticism): Ինչ կը նշանակէ Աստուծոյ դիմելը առանց և ինչ մտաբարդութեան կամ կատարելագործման ջանքերուն (200-2) Մանաւանդ թէ կեդոնքը և պատրանքը անպատրուակ են՝ երբ հեղինակը աստուածազիւր պարտականութիւններու արժէքը կ'արհամարհէ կամ գէթ կը նսեմացնէ հոգեւոր կենսաբան մը հարկը չեղտելով, որ ուղ-

դակի Աստուծոյ հետ մշակուած բարեկամա-
կան յարաբերութենէն բխի: Վերջոյն արժե-
քը գերազանցաբար դրուատելով՝ նախորդները
մոռացութեան կը մատնէ, գրեթէ անելորդ տար-
բեր նկատելով: Այսպէս յամախ կը բարձրացնէ
հոգեւոր կեանքի յարգը ու կը դարձնէ այն բարի
հաւատացեալը՝ որ հաւատարմաբար Քրիստոսի
հաստատած միջոցները գործադրելով կը շնայ
սրբանալ, Ս. Խորհուրդներու ընդունելութեամբ
և եկեղեցւոյ ծիսական ազօթքներու մասնակցու-
թեամբ: Իրաւ է, ասոնց նիւթական կիրառու-
թիւնը մեղադրելի է, բայց ոչ անոր համար, որ
գարտադրութիւն մ'է, արհամարհելի ու անելորդ:
Ի՞նչպէս կրնայ մարդ Աստուծոյ հետ բարեկա-
մանալ, երբ կը մերժէ բարեկամութեան օրինա-
դրուած պայմանները: Լաւ են գեղիչ ու մեղալի-
ները, բայց այս անձնական ճիգերը ամուլ են
առանց թեթտասագիր միջոցներու յանձնառու-
թեան: Ան յաւակնտ ինքնաբաժանութեան կար-
ծիքը՝ որ հոգեւորականութիւնը կը սքողէ:

Այս երեք ընդհանուր թերի կէտերէն զատ կա-
րելի չէ ներողամիտ աչքով նկատել այն հիմնա-
կան շեղումները՝ որոնք աղետալի են իր դրու-
թեան համար, զանց ընելով ուրիշ անճշդորու-
թիւններ, որոնք լոկ հետեանքներ են նախորդնե-
րուն: Այսպէս օր. կրօնքի սահմանը և էութիւնը
կը փոխէ՝ վերածելով զայն սոսկ աստուածաբա-
նական սիրոյ բարեկամութեան. բայց կրօնքը
յիմեանս սէր չէ:

Կրօնքի արտայայտութիւնը կ'ենթադրէ ան-
հատին մէջ սիրոյ գագաթմբ. բայց կրօնքը լոկ
բարեկամութիւն մը չէ Աստուծոյ հետ: Կրօնքի
էութիւնը տիրողաբար պաշտամունքի պարտքի
կատարման մէջն է, որուն հիմը հպատակու-
թեան դաւանութիւնն է: Կրօնքի իսկութենէն
վտարելով ո՛նէ համոզում, թէ է՝ Աստուած, Գե-
րագոյն Տէրը, յետին վախճանը ամէն արարա-
ծի, որուն համար մարդացած ու խաչուած ալ
է, հետեաբար պատրաստ օգնելու մարդուն, որ-
պէս զի վերանայ այդքան բարձրութեան՝ որ է
«Աստուծոյ հետ բարեկամութեան» ևն... արդ այս
ամէնը անտեսելով, միտիլը այդ ներքին, մոե-
րիմ, կենդանի բարեկամութեան Աստուծոյ հետ,
լոկ ցնորք կամ բանդագոշանք մը չէ՞, կամ գէթ
յաւակնտ յանձնապատանութիւն մարդուն
կողմէ: — Պալեօգրեան կրօնքի էութիւնը փո-
խելէն զատ, ճշմարիտ քրիստոնէութեան հի-
մունքն ալ կը քանդէ՝ երբ հաւատքի բանաւոր
անշանդութեան կը փոխանակէ հոգեւոր փորձա-
ռոշրիւնը: Այս կոյր փորձառութիւնն է որ կը

մղէ զինքը նախ անտեսելու Աստուծոյ գոյութեան
մտաւոր փաստերու արժէքը: Կա կանխաւ կը զգայ
մաքի այս օրինաւոր պահանջը—եթէ կրօնական
կեանքի ամբողջ զսպանակը «Աստուծոյ բարեկա-
մութիւնը» պիտի ըլլայ—, հարկ է գիտնալ Անոր
իրականութիւնը: Այս պահանջին զոհացում կու
տայ՝ երբ տեսանելի աշխարհէն Անտեսելու
գոյութեան կը բարձրանայ, բայց անպ կ'ուրա-
նայ իր մտաւոր պատճառաբանութեան արժէքը
նորէն կոյր փորձառութեան գիրկը նետուելու
համար: Վասն զի կը զրէ—այս եղանակաւ ընդուն-
ուած ծանօթութիւնը սոսկ տրամաբանական
եզրակացութիւն մ'է, « ըլլալու է », « պէտք է
ըլլայ », որուն չէ տրուած հրէք փորձառու-
թեան լեզուով խօսիլ և ըսել «է», «կայ», «տե-
սայ», «գիտեմ»: Հետեաբար այս իմացական հե-
տեւութեան արժէքը ոչ թէ մուտքոր շօշափումի
մը իրականութիւնը ունի, այլ լոկ վարկածոյի
ենթադրութեան՝ որ իրը միայն հաւատալի կ'ընէ,
«նման եթերի գոյութեան»՝ զոր ընդունելու հար-
կին տակը կը գտնուիք պարզապէս կարենալ
մեկնելու համար լոյսի և շերտութեան նման
բերեւեթային հանգամանքները» (էջ 53-69):
Ուստի այս ենթադրական Աստուծոյ համար
կարելի չէ «անկեղաւուի մեզէ ի հարկին գոհել
ամէն բան հաւատարիմ մնալու համար Անոր»
որ գոյ ըլլալու է» (69): Միեւնոյն ընդհակառակն
հաւատացեալին մէջ հոգեւոր կեանքի ապրումով
զգացուած Անտեսանելի գոյութեան փորձառու-
թիւնը, զոր ճիսուս «սրտի սուրբութիւնը կը
խոտանայ», հաւասար է զգայական տեսութեան
կամ շօշափումի իրականութեան, կարենալ ըսե-
լու չափ «տեսայ», «շօշափեցի»:

Բայց հոս ոչ միայն իմացական տեսութեան
բացարձակութեան և անյեղիութեան բնոյթը
կ'նդգուի, որ մասնակի սկեպտիկականութեան
դուռն է, այլ նաև ճշմարիտ հաւատքը՝ կը ստոր-
նանայ միշտ թանձր փորձառութեան մը զգա-
լութիւնը: Այս՝ որքան ալ ներքին ու հոգեկան
ակէ մը բխի, երբեք զգայութիւն մ'ըլլալն չի
դադրիր:

Ընդունելով հաւատքն իբր զգայութիւն, ան՝ կը
դատապարտուի անհատին անկայունութեան,
յարաբերականութեան, ուստի նաև ցնորական
զգացողութեան մը խաբկանքին: — Եթէ միտքը
միայն վարկածային ենթադրութիւն մը կ'ար-
տադրէ՝ «պէտք է Անտեսանելի մը ըլլայ», անոր
ներքին փորձառութիւնն ալ չ'անցնի յոյն պալ-
մանները. որով կը մնայ միշտ փորձառութեան
չակի մը՝ որ «պէտք է ըլլայ», որ ենթադրու-

բար է: Ուրեմն փորձառութեան ընձեռած առարկայականութիւնն ալ, հակառակ հեղինակին յոյսերուն, կը ծալ համարժէք գտակ տրամաբանական եզրակացութեամբ հետեցուցածին: Եւ որովհետեւ ըստ Պալեօգրեանի այդ հետեւութիւնն ալ համարժէք է երեքի մը գոյութեան եմբ, դրականութեան, հետեւաբար թէ՛ բանին լուսով և թէ՛ հոգեւոր փորձառութեան զգացողութեամբ ճանչցուած Անտեսանելի Աստուածը այնքան իրական է, որքան հարկաւոր է առ այժմ մեկնելու համար տեսանելի տիեզերքի ինչ ինչ երևոյթները, որոնք եթէ օր մը այլապէս մեկնուին, ապաք է տրամաբանօրէն դարձի Աստուծոյ գոյութիւնը: Ահաւասիկ և հետեւի խոհերդ առանխուսափելի հետեւութիւնը:

Դայն հոգեւոր փորձառութիւնը, որուն կոյր հետեւող մ'է՛ գրքին հեղինակը, զինքը հուսկ առաջնորդած է նոյն իսկ Աւետարանի մեթոտմին:

Մեզի այնքան զարմանք չ'ազդեր լուսերի մը կրքերէ տարուած գայթամբ և Ս. Գրքին հատորներու փարիլը (ոչ զայն ճանչնալու որքան անոր դժուարապատում ծալքերուն մէջ իր բարձր պարտկելու մտադրի): ոչ ալ անկէ խաբուած ժողովրդեան մը հինցած ու դարաւոր բախումը ճշմարտութեան և անոր անվկանդ Սիւնին: Այս է զարմանալին՝ որ աղետալի դէպքերէն հեռի և անմասն Արեւելքի ազգ մը, որուն այնքան նուիրական եղած են Ս. Հայրերու, Աւանդութեան և Եկեղեցւոյ ուսուցումները, մերժելով այս ամէնը, երթայ ու փարի աննկարագիր, հակասութիւններով լի ազանդի մը: Ազգին այս հոգեբանական աւաղելի վիճակը պատմութեան թողլով, ճշմարտութեան անկեղծ խուզարկուններուն պիտի ըսենք — քննեցէ՛ք անաշտութեամբ Ս. Գիրքը, և անոր անմիջական մեկնիչները, Ս. Առաքեալները, Ս. Հայրերը, և Եկեղեցւոյ Աւանդութիւնը:

Հ. Կ. ԱՄՍՏՈՒՆԻ

Նիւրեղ խրախան. — Դիւլը-Կէօլմիւլ. պատկերազարդ. տպ. Արարա, Մարտի 1927.

Նուիրական պարտականութեան մը զգացումն մղուած հեղինակը ձեռք կը գրանէ կորուստի անդունդներէն փրկել իր բոլոր էութիւնը կերտող անհուն քաղցր ծննդավայրի՝ Դիւլքի» (էջ 294) հին ու նոր աւերակներն ու ինչ որ անմահ յիշատակի արժանիք մ'ունի:

Յոս միջադիր էջերով իր գործը երկուքի բաժնած է. Ա. մասը զպատմական տեղեկագրու-

թիւն անուանելով, մինչդեռ իր համետ ձևին մէջ տեղագրութիւն մ'է առ:

Հոն կը նկարագրէ ու կը թուէ Դիւլքի շինուածութիւնները, պատմական շէնքերու ծագողները, ծովակն ու կղզին, եկեղեցին և ուրիշ փառքի յուշեր՝ ինչպէս Շնորհալիի ծննդավայրն ու հանգրտարանը են, ծովեցիներու նիստուկացին և աւանդական սովորութիւններու հետաքրքրական պատկերներով:

Անշուշտ ստիպող յարժաոյթի մը աճապարիւ տուած է հրատարակել գործի Ա. մասը, որ աւելի խոր ու հմտալից ուսումնասիրութեան մը կարօտ էր. և ասոր համար է որ հեղինակն ալ զիտակից՝ կը խոստանայ ապագային «Բազմա-կողմանի աշխատութեան մը ձեռնարկել ներկայ գրքիս Ա. մասին վերաբերեալ քննական գործ մը լոյս ընծայելու համար» (էջ 104):

Բ. մասով կը ներկայացնէ «դէպքեր մեծ եղեռնի օրերուն»: Ուսումնական և ազգային կենտրոնի յատաբարեւմտարիներու նախաբանէ վերջ կը հիւտէ վերջին մեծ աղէտի արեւնի և մահուան էջեր, կազմելով հատոր մը այն եղբարապատում Գրականութեան՝ որ մեր ցեղի մարտիրոսաբանութիւնը կը կազմէ:

Կարելի չէ առանց խոր զարմանքի և յուզման կարգալ խումբ մը կտրիճներու շուրջ պատմութեան դրուագները՝ խառն քաջագործութեան ու վհատութեան, սիրոյ և արիւնի փոփոխ տեսարաններով որ դիւցազնապէս կը ընտիր առաղծ է միանգամայն:

Հեղինակին բուռն և խանդավառ սէրն՝ իր մայրենի հողին՝ արցունքով և ողբով կը կնքէ հատորը: Գործին պարզուկ զրականութիւնն ու պատմական ծանօթութեան չափաւոր պաշարը հեղինակին ինքնին կը խոստովանի: Բայց ինչ որ իր համեստութեան քողին տակ կ'ընդնմաբոյ՝ բնական նկարագրին ու անկեղծ պատմութեան է ոչ առանց նուրբ զգացումի: Մեր գնահատանքն ու խնդկանքն իր հեղինակին՝ որ օրինակ կը հանդիսանայ շատերուն՝ գրի առնելու թանկագին դրուագներ պատմական, ազգագրական եղբարական էջերու. ինչ որ սրբազան պարտականութենէ մը զատ պատրաստել է առաղծը ազգային մեծ աղէտի պատմագրութեան՝ իր նախընթացով միասին:

Հ. ՆՐԻԱ ՓԵՆՏԵՆԵԱՆ